

LBRIS

We know
books

ROGER PRICE

ISTORIA FRANȚEI

Ediția a treia

Traducere și note
de LIVIU-CONSTANTIN MATEESCU

EDITURA ORIZONTURI

CUPRINS

Scurtă istorie a Franței	5
Mulțumiri	6
Introducere	7

PARTEA I. FRANȚA MEDIEVALĂ ȘI DE LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE

1. Populația și resursele în Franța preindustrială	25
2. Societate și politică în Franța medievală	45
3. Societatea și politica în Franța de la începutul epocii moderne	77

PARTEA A II-A. REVOLUȚIA DUALĂ: FRANȚA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

Introducere	133
4. Revoluție și Imperiu	135
Ultima criză a vechiului regim	135
Dezbaterile cu privire la o nouă Constituție	158
Radicalizarea Revoluției	176
Republica conservatoare	197
Consulatul și Imperiul	201
Concluzie	215
5. Secolul al nouăsprezecelea: continuitate și schimbare	219
Economia și societatea	220
Societatea și politica	237
Restaurația	241
Monarhia din Iulie	253
A Doua Republică	260
Al Doilea Imperiu	272
A Treia Republică, 1870–1914	288

6. O perioadă de criză: 1914–1945	312
Perioada interbelică.....	327
Al Doilea Război Mondial.....	364
7. Reconstrucție și reînnoire: perioada <i>trente glorieuses</i>	406
Introducere.....	406
Economia.....	408
Societatea.....	421
Viața politică.....	440
<i>A Patra Republică</i>	440
<i>A Cincea Republică</i>	464
8. O societate sub presiune	489
Introducere.....	489
Economie și societate.....	490
Probleme sociale.....	502
Viața politică.....	527
Concluzie: un raport intermediar despre socialiștii la putere.....	606

OFERTA DE CARTE A EDITURII ORIZONTURI

CĂRȚI ÎN CURS DE APARIȚIE

- ÎMPĂRAȚI, REGI ȘI REGINE PE CARE I-AM CUNOSCUT**, de Elena Văcărescu
100 DE EVENIMENTE DE CULTURĂ GENERALĂ, de Éric Cobast
100 MARI FOLOZOFI AI LUMII, de Madesn Pirie
ENIGMELE ISTORIEI FRANȚEI, de Jean-Christian Petitfils
MEMENTO-MORI / LORZI ȘI COMPLICI, de Muriel Spark
AGNES GREY, de Anne Brontë
NECUNOSCUTA DE LA WILDFELL HALL, de Anne Brontë
INIȚIERE ÎN TELEPATIE, de Stefano Beverini
MANUAL DE CHIROMANȚIE, de Valter Curzi
CRIMA DE LA ORCIVAL, de Emile Gaboriau
CUM SĂ NE DEZVOLTĂM INTELIGENȚA, de dr. Patrick M. Georges
LUCREZIA BORGIA, de Lia Celi, Andrea Santangelo
CATERINA DE MEDICI, de Lia Celi, Andrea Santangelo
SPUNEȚI NU BOLILOR DE INIMĂ, de Patrick Holford
ÎNCETEZ SĂ MĂ MAI ÎNFURII, de Christine Lewicki
CUM SE CREȘTE UN COPIL PROBLEMĂ, de Karen Doyle
REȚETA CONTRA OBOSELII, de Linda Hawes Clever
CAFENEAUA LUI SOCRATE, de Christopher Philips
CARTEA DE CE URILOR, de Pedro Gómez Carizzo

OFERTĂ DE CARTE

ULTIME APARIȚII

MARY FULBROOK	ISTORIA GERMANIEI (384 p.)	44.99
ANDRÉ MAUROIS	ISTORIA ANGLIEI (624 p.)	44.99
WINSTON CHURCHILL	ISTORIA AMERICII (544 p.)	44.99
ALPHONSE DAUDET	LIDIA (256 p.)	34.99
D. BOURDIN, G. GUISLAIN, P. JACOPIN, J.-M. NICOLLE, G. WINTER	100 TEME DE CULTURĂ GENERALĂ DIN ISTORIA GÂNDIRII (464 p.)	44.99
BRIAN MOONEY	100 DE LIDERI AI LUMII (352 p.)	44.99
COLLEEN McCULLOUGH	DOAMNELE DIN MISSALONGHI (240 p.)	34.99
MICHAEL	100 CEI MAI INFLUENȚI CONDUCĂTORI	44.99
LEE LANNING	MILITARI AI LUMII (368 p.)	
F. BRAUNSTEIN	MARILE MITURI ALE LUMII (320 p.)	39.99
J. F. PÉPIN		
Coordonator	100 CEI MAI MARI SCRIITORI ROMÂNI (400 p.)	39.99
MIRCEA GHIȚULESCU		
DANIEL S. BURT	100 CEI MAI MARI SCRIITORI AI LUMII (416 p.)	39.99
JOHN SIMMONS	100 CEI MAI MARI SAVANȚI AI LUMII (432 p.)	39.99

PARTEA I

FRANȚA MEDIEVALĂ ȘI DE LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE

Scopul acestui capitol este trecerea în revistă a nașterii și evoluției unui sistem social și politic care s-a dezvoltat în Franța în Evul Mediu și la începutul epocii moderne, până în 1789 – apariția a ceea ce istoricii germani au catalogat drept *Lehnstaat*⁴, sau monarhia feudală, și a succesorului său *Ständestaat*⁵, sau un stat caracterizat de o societate împărțită în clase. Acesta era o lume condusă de regi și prinți, cu o aristocrație dominantă și o elită socială nobiliară, o lume care, în ciuda orașelor înfloritoare, rămânea într-o proporție covârșitoare rurală și agricolă. Puterea depindea atât de bogăție și de controlul puținelor resurse, în special de accesul la pământ, cât și de statut, definit ca „o estimare socială a onoarei” de către sociologul german Max Weber și acordat în special preoților, care se rugau pentru salvarea oamenilor, și războinicilor, care apărau societatea. Aceste concepte, sanctificate de Biserică, legitimau relațiile sociale și foloseau la justificarea unui complex de modalități de control social. Cu toate acestea, în ultimă instanță capacitatea de a storce taxe, rente, cotizații și zeciuieli feudale de la populație depindea de folosirea forței armate.

Când se poate spune că a luat ființă Franța? După cum vom vedea, procesul de construcție al statului a fost unul gradual, inegal și discontinuu. După prăbușirea Imperiului Roman și a

⁴ Stat feudal – în limba germană, în original.

⁵ Stat corporativ – în limba germană, în original.

regatelor francilor care i-au luat locul, acest proces presupunea crearea unor organizații politice capabile să dețină controlul asupra unor teritorii întinse și să-și mobilizeze resursele economice și umane. A luat forma unei lupte între conducători locali aflați în competiție pentru supremație locală, regională și într-un final națională. În acest proces, unele unități politice au crescut în dimensiuni pe socoteala competitorilor lor. Într-o măsură destul de mare, aceasta este o istorie a războaielor, însă capacitatea militară a fost strâns legată de dezvoltarea relațiilor comerciale, de îmbunătățirea comunicării și de creșterea urbană. Acestea au fost progresele care i-au atras pe nobilii locali. Creșterea puterii birocratice și militare le-a permis să își țină supușii sub control și să poarte războaie externe. Dezvoltarea statului a presupus astfel o întărire a mijloacelor de control social, însă a constituit în același timp și un motiv de conflict, din cauza competiției dintre elitele interne și a rezistenței nonelitelor la încercările de a fi controlate și exploatate, dar și din cauza rivalității cu competitorii din plan extern. Pentru supuși nu exista ceva similar cu ceea ce mai târziu s-a numit naționalism. Spre sfârșitul Evului Mediu este posibil să se fi creat un vag sentiment de loialitate față de o anumită dinastie și, din cauza Războiului de O Sută de Ani, senzația că sunt diferiți de alți oameni. Chiar așa, solidaritățile locale și puterea obiceiurilor și a culturii au făcut foarte dificilă o dezvoltare politică sau socială coerentă. Socializarea în cadrul familiei și a comunităților mici, unde toată lumea cunoștea pe toată lumea, definea interacțiunea din cadrul majorității populației. Astfel erau stabilite normele de conduită și era asigurat un mecanism de autocontrol, în care respectul pentru preot sau pentru senior era de obicei o reacție naturală la nevoia de siguranță și de hrană pe lumea aceasta și de mântuire pe lumea cealaltă. Bineînțeles, asta nu înseamnă că relațiile care se bazau de obicei pe respect și cooperare nu puteau, în anumite circumstanțe, să ducă la ostilitate și la conflict.

Populația și resursele în Franța preindustrială

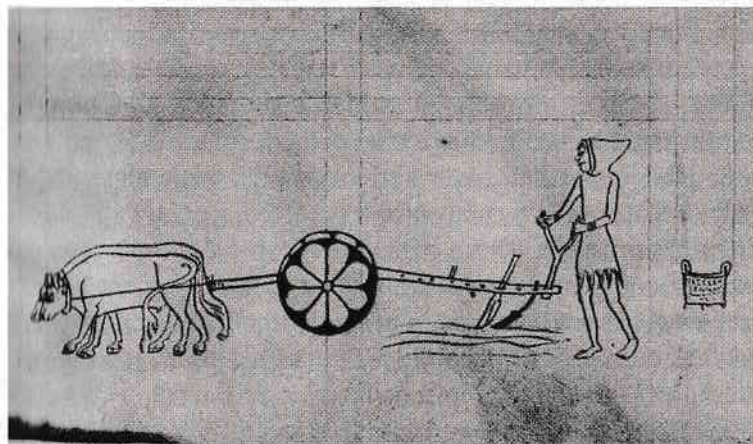
Istoricii au lăsat adesea interesul pe care-l acordau unor evenimente politice dramatice să eclipseze realități istorice mai importante, fundamentale – continuitățile din structurile economice și sociale care au marcat atât de profund sistemele politice. Franța a rămas, vreme de secole, o societate agrară într-o proporție covârșitoare, cu locuitorii de la sate reprezentând 85 la sută din populație chiar și în secolul al optsprezecelea. Schimbările se făceau încet și oricând lucrurile puteau regresa, fermierii abia reușeau să producă suficientă mâncare pentru consumul propriu, cu atât mai puțin pentru elitele și locuitorii orașului care depindeau de ei. De-a lungul secolelor avute în vedere în acest capitol, deși tehnicile de producție s-au îmbunătățit, atât în agricultură, cât și în industrie, chiar dacă organizarea comunicațiilor și a comerțului a devenit mai eficientă, nu au avut loc schimbări structurale fundamentale în modul de producție și distribuție a bunurilor. Procesul acumulării de capital era inevitabil limitat de sărăcia maselor. O dovadă a acestui fapt o reprezintă ciclurile repetate în care o creștere a populației ducea inițial la creșterea producției pentru ca mai apoi să apară penuria de hrană și o criză demografică. Doar spre sfârșitul acestei perioade lungi, în secolul al optsprezecelea, pot fi observate semne ale unei schimbări fundamentale, ale apariției unui sistem economic și social mult mai productiv.

Societățile care folosesc tehnologii relativ simple au tendința de a evolua încet. Lipsa de informații face ca speculațiile pe marginea ritmului acestei schimbări să fie unele destul de

LIBRIS | We know books

riscante, câtă vreme indicatori-cheie precum producția agricolă variau considerabil de la un an la altul și de la o zonă la alta. Cercetările recente sugerează că între secolul al nouălea și secolul al treisprezecelea producția agricolă este posibil să se fi dublat de la circa 2,5 până la 4 plante pentru fiecare sămânță, ceea ce reflectă stimulul reprezentat de creșterea populației și o creștere a comerțului. Mori acționate de apă sau, începând cu secolul al doisprezecelea, de vânt au început să fie din ce în ce mai răspândite, fiind astfel ușurată sarcina măcinatului. Cantitatea de hrană necesară era în general suficientă și probabil valoarea ei nutrițională se îmbunătățise. Cu toate acestea, instabilitatea și incertitudinea erau caracteristici constante ale societății tradiționale. Cu un spor atât de mic de la sămânță la producție, o reducere a recoltei, să spunem, cu o treime sub „normal” însemna că volumul de hrană disponibilă se reducea la jumătate, câtă vreme jumătate din cerealele rămase trebuiau să fie păstrate pentru însămânțare. Pe termen lung, aceste secole de relativă asigurare a subzistenței au încurajat căsătoria de la vârste fragede și o creștere a populației, așa că presiunea pe resursele de hrană a început din nou să se simtă la sfârșitul secolului al treisprezecelea și cu siguranță în secolul al paisprezecelea. Recoltele de grâu variind între 2,5 plante la fiecare sămânță în Alpi și un excepțional 8 până la 9 plante pe sămânță în câmpiile fertile de la nord de Paris erau caracteristice începutului de secol al paisprezecelea. Productivitatea stagna, reflectând o incapacitate de a îmbunătăți tehnologia într-o măsură suficientă pentru a produce o creștere de durată a rezultatelor *per capita* sau pentru a proteja rezervele de hrană. Sistemele tradiționale de agricultură erau cu siguranță mai flexibile decât se presupune adesea. Faptul că erau în măsură să reacționeze la creșterea populației și la oportunitățile aduse de o piață din ce în ce mai mare este demonstrat de numeroasele mici schimbări și de înmulțirea în jurul marilor orașe a grădinilor unde se cultivau produse pentru vânzare, a livezilor și a fermelor de animale, de

podgoriile de pe dealurile din jurul Parisului, de proviziile de materii prime industriale, ca, de exemplu, lâna, inul și drobul⁶, și de cultivarea cerealelor pentru vânzare, în ferme mari, aparținând Coroanei, nobililor și, din ce în ce mai des, burgheziei urbane. Cu toate acestea, existau diferențe majore între regiuni în ceea ce privește densitatea populației și nivelul de dezvoltare socioeconomică. În majoritatea locurilor, comunicarea slabă însemna că erau prea puțini stimuli pentru producerea în vederea vânzării în afara comunității locale și presiuni mult mai puternice pentru asigurarea propriilor rezerve de hrană.

Ilustrația 1.1. Țăran arând, sfârșitul secolului al doisprezecelea. Observați roțile și vârful de metal ale plugului. Caii aveau să fie considerați un lux încă vreo câteva secole, iar boii și vacile erau folosiți ca animale de povară.

În cele mai multe zone, caracteristică era *petite culture*⁷, tipică pentru oamenii săraci, care valorificau la maximum resursele naturale locale, pentru că în esență gândeau pe termen

⁶ Plantă ierboasă, bienală, cu frunze albastre-verzi. Până la sfârșitul anului 1600 a fost singura sursă de colorant albastru din Europa.

⁷ Cultura mică – în limba franceză, în original.

LIBRIS | We know books

scurt. Țăranii fermieri încercau să obțină un statut mai înalt sau mai multă siguranță achiziționând sau închiriind pământ. Erau în continuare prost îmbrăcați, prost hrăniți și locuințele lor erau dărăpănate, motivația lor era mai degrabă evitarea riscurilor decât profitul – un comportament rațional în condițiile în care piața era fragmentată din cauza comunicării fragile și aportul de hrană continua să fie nesigur. Țăranul tipic se concentra pe producția de cereale și creștea doar acele animale de care avea nevoie pentru lapte, carne sau lână ori ca animale de povară. Țelul lui principal era să asigure nevoile de subzistență ale gospodăriei sale. Inovațiile – adică adoptarea de noi plante sau metode de lucru – erau acceptate doar în măsura în care nu puneau în pericol echilibrul existent. Menținerea fertilității solului era o problemă constantă. Numărul redus de animale domestice limita cantitatea de bălegar prețios care putea fi folosit ca fertilizator, astfel că fermierii erau obligați să lase o treime – ba chiar până la jumătate, dacă vorbim despre zonele mai infertile – din terenuri necultivate pentru a se reface și pentru a le folosi drept pășuni. Grija pentru pământ era esențială, dacă se dorea evitarea consecințelor dezastruoase pe termen lung. Pe termen mai scurt, lăsarea unei părți din teren necultivată era o povară pentru cei mai săraci și această măsură a trebuit impusă prin presiunea comunității. Lipsa animalelor de povară și faptul că majoritatea plugurilor erau destul de ușoare însemna că succesul activităților agricole depindea de munca grea a oamenilor, care foloseau unelte de mână. Doar în Flandra, datorită apropierii de piețele orașelor, folosirii dejectiilor din orașe drept fertilizator și obținerii unor recolte mari, fermierii au putut, în Evul Mediu, să iasă din acest sistem neproductiv, să renunțe la lăsarea terenurilor pârloagă și să cultive rădăcinoase cu care să hrănească turme mai mari de animale. Pentru asta a fost nevoie de mai mulți boi și cai, pluguri, harnașamente, grape și greble, coase și seceri, căruțe și butoaie, astfel că a crescut cererea pentru serviciile oferite de muncitorii agricoli și de meșteșugarii

rurali, dar și pentru fier necesar la unelte. Deși înlocuirea lentă a boilor și a oamenilor cu cai, împreună cu folosirea vârfurilor de plug de fier, mai ales în fermele mari și în nordul Franței începând cu ultima parte a secolului al doisprezecelea, a permis arături mai rapide, mai adânci și repetate, ceea ce a dus la recolte mai bune, caii erau scumpi, aveau o sănătate fragilă și aveau nevoie de mult mai multă hrană decât boii. Abia prin secolul al optsprezecelea și pe la începutul secolului al nouăsprezecelea aceste metode de exploatare a terenului s-au generalizat.

Marea perioadă de curățare a terenului care a început în jurul anului 1000 a ajuns la apogeu în secolul al treisprezecelea. Peisajul s-a transformat dramatic, suprafețele împădurite au scăzut, doborâte de topoare și de foc – în ciuda faptului că ar fi putut fi valorificate ca materiale de construcții, combustibil și provizii pentru animale și oameni –, mlaștinile au fost secate și în coastele dealurilor au fost săpate terase. Această transformare ilustrează lupta continuă pentru menținerea unui echilibru între dimensiunile populației și cantitatea de hrană produsă. Atunci a fost creată cea mai mare parte din rețeaua de aproximativ 35.000 de comunități care există astăzi. Aceste schimbări au fost rezultatul creșterii populației, dar au fost stimulate de niște condiții climatice favorabile – adică o vreme destul de uscată și de blândă – și de creșterea lentă a comerțului în condițiile creșterii nivelului de siguranță în perioada care a urmat după terminarea incursiunilor vikingilor în nord și ale sarazinilor în sud. Această senzație de o mai mare siguranță a fost favorizată și de creșterea autorității regelui asupra baronilor războinici. A apărut o oarecare comercializare a economiei. Încă din secolul al zecelea, însă mai cu seamă pe la mijlocul secolului al unsprezecelea, negustorii de bunuri de lux, precum mirodenii, fildeș și covoare din est, sau de vin – un produs eminent comercial oriunde exista transport pe apă (ca, de exemplu, în jurul Parisului sau al Bordeauxului) – ori de alte produse alimentare mai

LRDIS | We know rocks

voluminoase, au creat o rețea de drumuri din ce în ce mai circulată între diverse orașele. Aceste orașele s-au dezvoltat în așezări fortificate aflate în poziții geografice privilegiate, la răspântie de drumuri sau în locuri de trecere. Printre ele se numărau Marsilia, Rouen, Arras, Orléans și Paris, foste orașe romane care decăzuseră după secolul al patrulea. În plan general devenea din ce în ce mai imposibil traiul într-o autarhie completă, nu doar pentru că anumite produse, precum sarea sau fierul, trebuiau cumpărate de undeva, ci și din cauza faptului că seniorii, Biserica și mai ales statul cereau să fie plătite impozite și taxe. Țăranul a fost forțat să intre într-o economie monetară. Procesul a fost unul gradual, a îmbrăcat diverse forme, în funcție de zonă sau de perioadă, și nu a fost nici pe departe unul liniar. În general, piețele locale s-au multiplicat, servind schimburile comerciale dintre orașe și împrejurimile acestora, iar, începând cu secolele al unsprezecelea și al doisprezecelea, târgurile au servit drept focare ale comerțului între puncte depărtate, comerț care avea ca obiect bunuri de dimensiuni reduse și cu o valoare mare. Cele mai mari târguri, precum cele de la Troyes, Provins, Bar-sur-Aube și Lagny din Champagne, și rețeaua de negustori care făcea legătura dintre nord-vest și sud s-au dezvoltat sub protecția conților locali câtă vreme aceștia au fost în măsură să le ofere o protecție efectivă și să asigure o monedă locală valabilă și în cantitate suficientă. De la finalul secolului al treisprezecelea au început să se dezvolte noi rute comerciale, ca rezultat al creșterii comerțului maritim. Moneda, modalitatea de plată esențială, a început să circule din ce în ce mai mult, deși, din perspectiva noastră, această extindere a avut loc încet. De asemenea, monedele erau destul de rare, din cauza cantităților limitate de metale prețioase, dar și din cauză că aceia care reușeau să obțină aceste obiecte rare și aflate la mare căutare aveau tendința de a le păstra.

Trebuie să subliniem rolul crucial pe care aceste orașe l-au avut, acela de piațe pentru alimentele produse pe plan local și de

centre de consum și producție, însă trebuie de asemenea amintit faptul că majoritatea lor erau foarte mici, judecând după standardele de astăzi. Pentru cei din vremea aceea, Parisul din 1320 – când avea o populație estimată între 80.000 și 200.000 de oameni – părea monstruos. În două generații avea să-și dubleze dimensiunile, devenind sediul administrației regale, și datorită rețelei sale de râuri era principalul centru comercial regional. Creșterea orașelor a fost mai evidentă în nord, între bazinele râurilor Maine și Escaut și cel al Senei, și a fost legată de comerțul maritim cu vin, sare și lână. Lille, Douai și Arras – centre în care se dezvolta producția de îmbrăcăminte – și alte orașe în care se făcea comerț pe mare, cum ar fi Rouen, La Rochelle, Bordeaux, Bayonne și Marsilia, aveau toate între 15.000 și 40.000 de locuitori. Productivitatea din ce în ce mai mare din agricultură a dus la creșterea comerțului și la apariția de noi activități, dar și la dezvoltarea ierarhiilor sociale urbane bazate pe avuție. Negustorii, organizați în gilde care căutau să stabilească un monopol prin reducerea competiției, se distingueau de proprietarii de mici magazine și de artizani, la fel și de zilierii și de muncitorii care adesea erau destul de turbulenți. În perioadele relativ prospere, cum ar fi secolul al doisprezecelea, s-au construit mai multe case solide, din materiale locale, și a existat o îmbunătățire a dietei.

Pe baza unor date foarte incomplete, istoricii care se ocupau cu demografia au estimat că populația (din spațiul Franței moderne) a crescut de la circa 5 milioane în anul 1000 până la poate 15/19 milioane pe la mijlocul secolului al treisprezecelea. Densitatea populației (mai mare în nord, în Normandia, Picardia și Île-de-France) probabil a crescut de patru ori, de la 10 până la 40 de locuitori pe kilometru pătrat, cifre care n-aveau să fie depășite decât în timpul revoluției tehnologice de la sfârșitul secolului al optsprezecelea și din secolul al nouăsprezecelea. Această creștere a fost asociată cu continuitățile fundamentale care dovedeau în primul rând existența unui regim demografic